

УДК 340.134 : 342.4(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.4.9>

## РОЛЬ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ ПІД ВПЛИВОМ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

**Тернавська Вікторія Миколаївна,**

кандидат юридичних наук, доцент,  
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії  
держави і громадянського суспільства  
Київського регіонального центру  
Національної академії правових наук України,  
доцент Київського національного університету будівництва і архітектури



*Входження України у Європейське співтовариство як повноправного учасника передбачає прискорення проведення правової реформи з метою приведення національного законодавства у відповідність до стандартів європейського законодавства та впровадження основоположних принципів та норм міжнародного права у сфері прав людини. Стаття присвячена питанню ролі правової доктрини у процесі наближення вітчизняної правової системи до права ЄС. Стверджується, що правова доктрина у концептуалізованій формі, продукована недержавними міжнародними організаціями за участю авторитетних правознавців та інституціями ООН і ЄС, здатна сприяти вдосконаленню механізму міжнародно-правового наближення як у процесі правотворчості, так і правозастосування. Відзначено особливу роль у процесі правового наближення правових доктрин, котрі формуються Судом ЄС у процесі тлумачення права ЄС, що також входять до системи *acquis communautaire*.*

*Зазначається, що в Україні правова доктрина також відіграє важливу роль у правотворчому процесі у разі адаптації законодавства України до законодавства ЄС, а також у правозастосовній практиці українських судів. Правова доктрина відіграє важливу роль у наближенні національного законодавства до права ЄС не лише у сфері публічного права, але також і приватного права. Акцентується увага на тому, що важливу роль у процесі наближення національних правових систем відіграє саме конституційно-правова доктрина, оскільки інтернаціоналізація права відбувається насамперед на рівні конституційного законодавства. Досліджуються різні теоретичні підходи до визначення поняття конституційно-правової доктрини.*

*Робиться висновок про важливість розробки доктринального документа – концепції конституційно-правової політики, предметом дослідження якої є також і питання впливу правової глобалізації на розвиток національної правової системи. Такий доктринальний документ сприятиме не лише виконанню Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, але і захисту національних інтересів за рахунок критичного сприйняття європейських правових стандартів у процесі адаптації чинного законодавства до законодавства ЄС та імплементації принципів і норм міжнародного права.*

**Ключові слова:** правова глобалізація, інтернаціоналізація права, інтеграція, адаптація законодавства, правова доктрина.

### ***Ternavska Viktoriia. The role of legal doctrine in the process of national legal systems' development under the impact of legal globalization***

*Ukraine's entry into the European Community as a plenipotentiary member anticipates the acceleration of legal reform with the aim of bringing national legislation in conformity to the standards of European legislation and implementing the fundamental principles and norms of international law in the field of human rights. The article is devoted to the issue of role of legal doctrine in the process of approximation of the domestic legal system to EU law. It is affirmed that the legal doctrine in a conceptualized form, produced by non-state international organizations with the participation of authoritative jurists and UN and EU institutions, is capable to facilitate to the improving the mechanism of international and legal convergence both in the process of law-making and law enforcement. In the process of legal approximation there noted a special role of legal doctrines that are formed by the Court of Justice of the European Union during interpretation of EU law, which are also part of the *acquis communautaire* system.*

*It is mentioned that legal doctrine in Ukraine also plays an important role in the law-making process when adapting Ukrainian legislation to EU legislation, as well as in the law enforcement practice of Ukrainian courts. Legal doctrine plays an important role in the approximation of national legislation to EU law not only in the field of public law, but also in private law. Attention is focused on the fact that the constitutional-legal doctrine plays an exceptionally important role in the process of convergence of national legal systems, since the internationalization of law takes place primarily at the level of constitutional legislation. Various theoretical approaches to defining the concept of constitutional and legal doctrine are studied.*

*There concluded about the importance of developing a doctrinal document – the concept of constitutional and legal policy, the subject of which is also the issue of the impact of legal globalization on the progress of the national legal system. Such a doctrinal document will contribute not only to the fulfilment of Ukraine's international obligations, but also to the protection of national interests due to the critical perception of European legal standards in the process of adapting current domestic legislation to EU legislation and implementing the principles and norms of international law.*

**Key words:** legal globalization, internationalization of law, integration, adaptation of legislation, legal doctrine.

Українська держава неухильно тримає курс на побудову демократичної, соціальної, правової держави, яка прагне посісти гідне місце серед цивілізованих країн прогресивного світу. Своє прагнення реалізації стратегічного курсу на набуття повноправного членства в Європейському Союзі Україна закріпила на конституційному рівні [1]. Однак повноправний вступ України у Європейське співтовариство вимагає від держави проведення низки демократичних реформ, у тому числі правової реформи. Модернізація правової системи України передбачає приведення національного законодавства у відповідність до стандартів законодавства Європейського Союзу (ЄС) та впровадження основоположних принципів та норм міжнародного права у сфері прав людини.

Питання наближення вітчизняного законодавства до стандартів права ЄС стало на порядок денний в українській юридичній науці ще з перших років незалежності. Узагальнені нотатки перспектив входження України у європейський правовий простір та поточних проблем трансформації українського законодавства були представлені у збірнику тез спеціалізованої конференції «Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом» 1998 р. [2]. З часом українські правознавці почали проводити дослідження з такої проблематики не лише у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, але і за напрямками різних галузей права, що відображено у працях В. Андрейцева, В. Забігайла, Н. Кайди, О. Костенка, М. Краснової, Л. Луць,

В. Муравйова, Н. Пархоменко, В. Плавича, С. Рабіновича, В. Цветкова, Ю. Шемшученка, І. Яковюка та ін. Водночас залишаються не досить розробленими питання рівнів наближення національних правових систем під впливом правової глобалізації і насамперед доктринального рівня наближення. Справа у тому, що правова доктрина – її сутність та роль у механізмі правового впливу – неоднозначно визначена у вітчизняній юридичній науці, що ускладнює, на думку О. Копиленка та А. Дмитрієва, характеристику доктринальної форми правового впливу, яка заснована на науковій діяльності та відображає самостійний шлях утворення права [3, с. 21].

**Виклад основного матеріалу.** Однією з об'єктивних закономірностей розвитку сучасного права є поглиблення взаємодії міжнародного і національного права під впливом правової глобалізації. На сьогодні немає єдиного доктринального визначення поняття правової глобалізації, як і нормативної дефініції правової природи глобалізації, мають місце лише теоретичні розробки окремих елементів цього соціального явища. На нашу думку, **правова глобалізація** – це взаємодія правових систем сучасності у формі *конвергенції, асиміляції чи інтеграції*, що має своїм наслідком нормування основних сфер соціальної діяльності шляхом правової модернізації всіх статичних (правових норм, принципів та інститутів) і динамічних (правотворчість, правореалізація, правозастосування, правова культура) елементів права [4, с. 19]. Ця взаємодія зумовлює так звану інтерна-

ціоналізацію внутрішньодержавного права [5, с. 44], що означає наближення національних правових систем держав, поглиблення їхньої взаємодії під впливом міжнародного права.

Процес наближення загалом розуміють як комплекс взаємозумовлених дій щодо вироблення загального курсу правового розвитку, вжиття заходів для визначення правових відмінностей та вироблення загальних, спільних чи єдиних юридичних правил. В Україні наближення національного законодавства до законодавства ЄС здійснюється у формі адаптації, що впливає з положень чинного законодавства [6; 7]. Як правильно зауважує О. Проневич, ефективність адаптаційно-правової діяльності залежить від наявності науково обґрунтованої доктрини формування «європеїзованого» зовнішньоекономічного правового режиму, збалансованості відповідного інституційного механізму, соціальної акцептованості нормотворчої та правозастосовної діяльності й консолідації зусиль органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства [8, с. 67–68]. Дійсно, наближення у правовій сфері відбувається на трьох рівнях – нормативному, доктринальному (теоретичному) і техніко-юридичному. На нашу думку, наближення правових систем має відбуватися передусім на доктринальному рівні, оскільки, як слушно зазначив В. Тацій, доктрина формує правову ідеологічну основу діяльності законодавчої і виконавчої влади із реалізації Стратегії інтеграції України з Європейським Союзом [9, с. 539].

Правова доктрина сприяє вдосконаленню механізму міжнародно-правового впливу як у процесі правотворчості, так і правозастосування [3, с. 21]. Однак вважаємо, що лише правова доктрина, яка являє собою концептуалізовані науково обґрунтовані правові ідеї, здатна чинити такий вплив. Концептуалізована правова доктрина продукується як недержавними міжнародними організаціями за участю авторитетних правознавців, так і інституціями ООН та ЄС. Комплексні наукові розробки, втілені переважно в наукових концепціях та доктринах, адресовані правотворчим органам як свого роду посібники для вдосконалення правотворчої діяльності держави. Так, доктринальною

основою правового наближення країн-членів ЄС стала концепція «Інтеграція шляхом права», розроблена Флорентійським європейським інститутом наприкінці ХХ ст. Положення цієї Концепції щодо імплементації норм європейського права у національні правові системи були сприйняті практикою європейської інтеграції [10, с. 82].

Важливу роль у процесі наближення національних правових систем відіграє конституційно-правова доктрина, оскільки інтернаціоналізація права відбувається перш за все на рівні конституційного законодавства. Такої ж думки дотримується і В. Шамрай, який стверджує, що теоретико-методологічні особливості процесів глобалізації знаходять свій практичний прояв у сучасних умовах у конституційній доктрині та практичних аспектах імплементації міжнародно-правових норм до національної правової системи України [11, с. 176]. Свого часу Ю. Тодика акцентував, що саме конституційна доктрина закладає базу не тільки конституційного законодавства, а й усієї правової доктрини держави, тому її формулювання має основоположне значення для держави, суспільства, людини [12, с. 46–47]. Наближення норм конституційного права, яке є основною, базовою галуззю національного законодавства кожної суверенної держави, дозволяє створити загальну конституційну модель, на основі якої будуть формуватися норми інших галузей національного законодавства [10, с. 75].

Конституційно-правова доктрина сучасної держави являє собою, за визначенням В. Колісника, сукупність усталених та визнаних науковим середовищем ідей, положень, наукових поглядів та теоретичних узагальнень, що у сукупності становлять логічно завершене та внутрішньо узгоджене бачення, розуміння й пояснення сутності, особливостей, головних ознак та закономірностей (або тенденцій) розвитку певного конституційно-правового явища (феномену) [13, с. 208]. Конституційно-правова доктрина обґрунтовує з наукової точки зору соціальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку явищ політико-правової дійсності, сприяє формуванню досконалої моделі правового регулювання. Втілені в конституції та інших законодавчих актах філо-

софсько-правові ідеї концептуального рівня визначають спрямованість розвитку держави і суспільства, національної правової системи [12, с. 45].

На доктринальному рівні вивчаються саме питання політичної і правової інтеграції в аспекті відповідності правових норм іноземного законодавства національним інтересам, їх ефективності у процесі правового регулювання, а також захисту державного суверенітету від негативних впливів глобалізаційних процесів [14, с. 75]. Однак вивчається не сам процес, а результат інтегрування, який може бути представлений, на думку А. Єгорова, у таких варіантах, як:

- 1) інтеграція нормативної сфери певного нормативного масштабу;
- 2) інтеграція без зміни нормативних компонентів, натомість зміна відбувається в юридичній практиці шляхом зміни тлумачення певних категорій і явищ;
- 3) поява єдиної стратегічної концепції правового розвитку певних сфер правового життя країн і регіонів [10, с. 78].

Особливу роль у процесі інтернаціоналізації права відіграють правові доктрини, котрі формуються у процесі тлумачення Судом ЄС (Судом справедливості) права ЄС, що також входять до системи *acquis communautaire* [15, с. 103]. Такі доктрини Суду справедливості, як доктрина верховенства права ЄС над правом країн-членів і доктрина прямої дії права ЄС, застосовуються і у правотворчому, і у правозастосовному процесі країн-членів ЄС, країн-кандидатів та асоційованих членів.

В Україні правова доктрина також відіграє важливу роль у правотворчому процесі у разі адаптації законодавства України до законодавства ЄС, а також у правозастосовній практиці українських судів. Зокрема, доктринальною основою розробки нового Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. [16] стали прогресивні основоположення вітчизняної конституційно-правової доктрини та концептуальні засади професійної державної служби, визначені експертами програми SIGMA/OECP. На виконання міжнародних зобов'язань, що впливають з Угоди про асоціацію (статті 4, 6), та з метою реформування системи державного управління в основу законопро-

екту було покладено такі європейські цінності, як розмежування політичних та адміністративних посад, гарантування рівного доступу до державної служби, прозорість діяльності державних органів, запобігання корупції тощо, завдяки чому проєкт Закону було визнано таким, що узгоджується з Європейськими принципами державного управління та відповідає міжнародним нормативно-правовим актам, зокрема Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (пункт «с» стаття 25) [17]. Що ж стосується правозастосовної практики, то, зокрема, Вищий адміністративний суд України в інформаційному листі від 18 листопада 2014 року № 1601/11/10/14-14 зазначив, що хоча рішення Суду ЄС не є джерелом права національної правової системи, але правові позиції в рішеннях Суду ЄС можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи ЄС, оскільки діє Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [18].

Однією з форм впливу правової доктрини на правотворчість є розробка понятійно-категоріального апарату. Українські правознавці наголошують на необхідності активізувати у рамках реалізації наближення національних доктрин роботу зі створення єдиних правових понять і категорій, глосарію юридичної термінології, що має виключно вагоме значення для практики адаптації національного законодавства до законодавства ЄС [19, с. 53–54]. Провідну роль під час практичної реалізації адаптаційних процесів відіграє правова герменевтика, за допомогою якої має здійснюватися об'єктивна інтерпретація текстів правових актів. На практиці виникають ускладнення щодо процедури адаптації в деяких галузях законодавства України через невідповідність і несхожість певних норм та інститутів вітчизняного законодавства з відповідними складовими елементами в законодавстві ЄС, тому, на думку І. Гетьман, частковим вирішенням такої проблеми може служити герменевтичний підхід, теоретичні надбання якого повинні використовуватись у праворозумінні, а потім в адаптації [20, с. 29].

Правова доктрина відграє важливу роль у наближенні національного законодавства до права ЄС не лише у сфері публічного права, але і приватного права також. А. Довгерт, вивчаючи європейську тенденцію до уніфікації та гармонізації приватно-правового регулювання, визначає серед основних чинників та передумов рекодифікації цивільного законодавства в Україні не лише стан міжнародної уніфікації норм приватного права, але і спроможність приватноправової доктрини в Україні до наукового супроводу процесу рекодифікації [21, с. 27–28, 30]. Правознавець наголошує, що сьогодні у світі роль приватноправової доктрини в нормотворчій діяльності як ніколи висока [21, с. 37]. Разом з тим, попри всю значимість правової доктрини як важливого засобу наближення національних правових систем, вітчизняна правова думка значною мірою виявилася, на думку І. Яковюка, не готовою як концептуально, так і на рівні законотворчості сформулювати концепцію розвитку правової системи в умовах глобалізації та європейської інтеграції [22, с. 6].

Таким чином, правова доктрина відіграє важливу роль у процесі гармонічного

наближення національних правових систем, сприяючи удосконаленню правотворчої та правозастосовної практики. У разі наближення правових систем сучасних держав інтернаціоналізація відбувається насамперед на рівні конституційного законодавства, тому важливо найперше сформувати конституційно-правову доктрину держави. Разом з тим конституційно-правова доктрина має виступати у ролі основоположного орієнтиру в процесі розвитку правової системи держави в умовах правової глобалізації, а тому така доктрина повинна мати концептуалізовану форму. Відповідно, очевидною є важливість розробки доктринального документа – концепції конституційно-правової політики, предметом дослідження якої є також і питання впливу правової глобалізації на розвиток національної правової системи. Такий доктринальний документ сприятиме не лише виконанню Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, але і захисту національних інтересів за рахунок критичного сприйняття європейських правових стандартів у процесі адаптації чинного законодавства до законодавства ЄС та імплементації принципів і норм міжнародного права.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. *Матеріали науково-практичної конференції* (Жовтень 1998 р.) / голова редкол. В.Ф. Опришко. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. 446 с.
3. Копиленко О.Л., Дмитрієв А.І. Правова доктрина в механізмі правового впливу: міжнародно-правовий вимір. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. 564 с.
4. Ternavska V. Legal system of Ukraine under conditions of the legal globalization: theoretical and legal analysis. *Development of National Law in the Context of Integration into the European Legal Space*. Warszawa : Instytut Integracji Europejskiej. BMT Eridia Sp. z o.o. Wydawnictwo Erida, 2018. 242 p. P. 9–29.
5. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. Москва : Изд-во Спарк, 2000. 262 с.
6. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1496. *Офіційний вісник України* від 03.09.1999 р. № 33.
7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.
8. Проневич О.С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу: доктринально-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 59–69. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs\\_2016\\_3\\_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2016_3_11).

9. Тацій В.Я. Правова наука та її завдання щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні. *Вибрані статті, виступи, інтерв'ю* / упоряд. О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш, В.І. Борисов. Харків : Право, 2010. 935 с.

10. Егоров А.В. Правовая интеграция и ее содержание. *Государство и право*. 2004. № 6. С. 74–84.

11. Шамрай В. Методологічні засади впливу сучасних процесів глобалізації на розвиток конституційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 176–180.

12. Тодика Ю. Конституція і правова доктрина. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1 (20). С. 42–50. URL: [https://library.nlu.edu.ua/POLN\\_TEXT/APNU/Visnuk2000\\_20.pdf](https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/APNU/Visnuk2000_20.pdf).

13. Колісник В.П. Поняття конституційно-правової доктрини та формування конституційного ладу. 2013. С. 207–210. URL: [http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7173/2/Kolisnuk\\_207.pdf](http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7173/2/Kolisnuk_207.pdf).

14. Тернавська В.М. Особливості наближення правових систем на доктринальному рівні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «*PARTICULARITĂȚILE ADAPTĂRII LEGISLAȚIEI REPUBLICII MOLDOVA ȘI UCRAINEI LA LEGISLAȚIA UNIUNII EUROPENE*», м. Кишинів, Республіка Молдова, 22–23 березня 2019 р. Кишинів : S. N. (Tipogr. «Cetatea de Sus»), 2019. С. 74–77.

15. Черновол Д.А. Роль окремих правових механізмів інтеграції національного права України до системи права Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 3. С. 97–105.

16. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

17. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державну службу» (нова редакція) від 30.03.2015 р. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=54571](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54571).

18. Інформаційний лист від 18 листопада 2014 року № 1601/11/10/14-14 : Вищий адміністративний суд України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/law-library/info-sheets/45-2014/168-informatsijnij-list-vid-18-11-2014-1601-11-10-14-14.html>.

19. Шевченко А.Є., Кармаліта М.В. Вплив правової доктрини на правотворчий процес в Україні. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 52–57.

20. Гетьман І.В. Трансформації у правовій доктрині: плюралізм методологій, концепція правового спілкування, правова герменевтика. *Проблеми законності*. 2014. Випуск 125. С. 24–31. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8284/1/5.pdf>.

21. Довгерт А.С. Основні чинники і передумови оновлення цивільного законодавства України, напрями рекодифікації. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н.С. Кузнецової. 2-ге вид., доп. та перероб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 908 с. С. 27–50.

22. Яковюк І.В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Випуск 13. С. 3–16.